

УДК 82 (571.54)

ББК 83.3 (2 Рос. Бур)

С 57

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ БУРЯТСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Сономбал Цыденович Содномов

доктор педагогических наук, доцент,

**профессор ГАУ ДПО РБ «Бурятский республиканский институт
образовательной политики»**

Улан-Удэ, Россия

Sodnomov65@mail.ru

Бурятская народная сказка – это сокровище народной мудрости. Её отличает глубина идей, богатство содержания, поэтический язык и высокая воспитательная направленность.

Опыт работы в экспертных комиссиях и наблюдения уроков литературного чтения по изучению народных сказок на бурятском родном языке показал, что на занятиях учитель не обращает особого внимания на структуру сказки, не в достаточной мере проводит ее анализ. Урок литературного чтения превращается в урок просто чтения и пересказывания сказочного текста. Поэтому в данной статье автор предлагает комплексный подход и принцип целостного анализа бурятских народных сказок на уроках литературного чтения на бурятском языке.

Ключевые слова: народная сказка, народная мудрость, комплексный подход, принцип целостного анализа, приемы чтения и анализа сказок, структура сказки, литературное чтение.

AN INTEGRATED APPROACH TO THE STUDY OF BURYAT FOLK TALES AT THE LESSONS OF LITERARY READING

Sonombal Tsydenovich Sodnomov

Doctor of Pedagogics, Associate Professor

**Professor, GAU DPO RB "Buryat Republican Institute of Educational
Policy"**

Ulan-Ude, Russia

Sodnomov65@mail.ru

The Buryat folk tale is a treasure of folk wisdom. It is distinguished by the depth of ideas, rich content, poetic language and a high educational potential.

The author's experience of working in expert commissions and observing lessons devoted to the study of folk tales at literary reading lessons in the Buryat language showed that teachers do not pay much attention to the structure of fairy tales and do not adequately analyze them. A lesson in literary reading turns into a lesson of reading and retelling a fabulous text. Therefore the paper offers a comprehensive approach and the principle of a holistic analysis of Buryat folk tales at the lessons of literary reading in the Buryat language.

Key words: folk tale, folk wisdom, integrated approach, the principle of holistic analysis, methods of reading and analyzing fairy tales, structure of a fairy tale, literary reading.

ЛИТЕРАТУРНА УНШАЛГЫН ХЭШЭЭЛНҮҮДТЭ АРАДАЙ ОНТОХО ҮЗЭЛГЭДЭ ҮЛХӨӨ АРГА ХЭРЭГЛЭЛГЭ

Мүнөө үедэ эхин шатын хугуулинуудта ФГОС-ой нэбтэрүүлэгдэжэ байһан хаһада литературна уншалгын хэшээлнүүдые зүбөөр эмхидхэхэ шухала. Литературна уншалгын хэшээлнүүдые ородшье, буряадшье хэлэн дээрэ эмхидхэлгэ багшын талаһаа тон гүнзэгы теоретическэ мэдэсэнүүдые эринэ.

Буряад арадай фольклор шэнжэлдэг мэдээжэ эрдэмтэд Н. О. Шаракшинова [Шаракшинова, 1959], Е. В. Баранникова [Баранникова, 1981], С. С. Бардаханова [Бардаханова, 1974], Б. Д. Цыренов [Цыренов, 2001] бэшэшье олон эрдэмтэдые нэрлэмээр байна, гүнзэгы шэнжэлэлгэнүүдые үнгэргэһэн байна, эдэ ардэмтэдэй ажалнуудынь эхин һургуулиин, мүн юрэнхы һургуулиин методикодо хэрэглэгдэхэ ёһотой. Шэнжэлэлгэнүүдэй туһаламжатайгаар хүүгэдэй онтохо уншаха, бага наһанай хүүгэдые онтохонтой танилсуулха методическа системэ зохёогдохо болоно: дасгал (упражнени), асуудалнуудые, даабаринуудые, дидактическа наадануудые зохёожо дүрэнүүдэй системэ, сюжет, композици, найруулга, хэлэнэй үгын уран аргууд.

Хүүгэдэй хүгжэлтэдэ онтохонууд аргагүй ехэ удха шанартай, юундэб гэхэдэ, бултанай мэдэһээр, бага наһанай һурагшад онтохонуудые һонирхон уншадаг. Онтохонууд тодо тобшо байгуулгатай, үсөөн үйлэдэгшэ нюурнуудтай, уран аргуудые элбэгээр хэрэглэжэ, уранаар зохёогдоһон байдаг. Онтохонуудые уншахадаа һурагшадай сэгнэлтын һанамжанууд хүгжэдэг байна. Онтохонуудай анализ хэхэдэ һурагшад ехэнхидэ иимэ асуудалнуудтай ушардаг: Хүнэй ямар шанар ехээр сэгэнгэдэнэб? Юунэй түлөө үйлэдэгшэ нюур хэхээгдээб, юунэй түлөө урмашуулагдааб? г.м.

Онтохо анализ хэжэ, шэнжэлжэ һурабал уран зохёолой байгуулга ойлгожо, тэрэнэй удхын үзэл сурталыень, хэлэнэйн уран аргуудые, онсонудыень ойлгожо һураха болоно.

Онтохоной дүрэнүүдэй системэ. Мүнөө үедэ эхин шатын һугуулида онтохо үзэлгэ геройнуудай хэһэн үйлэ хэрэг элирүүлгээр хизаарлагдана. Онтохонуудые шэнэ гуруримаар үзэжэ эхилбэл, гансал геройнуудай дүрэ дээрэнь хүдэлэлгэ бэшэ, мүн бэшэ дүрэнүүд (пейзаж, интерьер, оршон байдал, байгаали г.м.) дээрэ хүдэлхэ шухала. Иимэ шэглэлтэйгээр ажалаа эмхидхэбэл, хэдэн шата баримталха шухала:

– онтохоной удхын анализ – онтохоной гол үйлэдэгшэ нюурнуудые илгалга, тэдэнэй абари зан элирүүлгэ, сэгнэһэн тодорхойлолго (характеристика) байгуулха;

– персонажнуудай онтохон соо дүүргэһэн үүргэ, тэрэнэй онсонуудые элирүүлгэ, сээжээр геройн портрет зураглахадаа оршон байдал тогтооһон деталь-дүрэнүүдэй үүргэ хараадаа абаха;

– гол геройнууд тухай мэдэхэ болоһон юумэнүүдэй онсодхон согсолхо, дүүрэн тодорхойлолго табиha.

Онтохон соо үгтэһэн дүрэнүүдэй системэтэй ажаллахадаа, хурагшадые дүрэ бүхэнэй үүргэ элирүүлжэ, дүүргэһэн үүргэһэнь уламжалан тодорхойлолго үгэжэ хургаха.

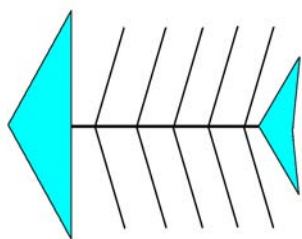
Эхин хургуулиин программын ёһоор хоёрдохи класһаа эхилээд, хурагшад онтохоной олон дүрэнүүдтэй ушарна. Тиимэһээ, тэдэ персонажнуудай онсонуудтай хурагшадые танилсуулха, шэдитэ зүйлнүүдые нэрлүүлжэ, тухайлуулжа хургаха. Онтохоной эпизодуудые анализ хүүлэжэ хургажа байхадаа, тэдэ зүйлнүүдэй удхыень, дүүргэһэн үүргыень элирүүлхэ шадабари олгохо.

Онтохоной дүрэнүүдэй системэтэй танилсуулга «Шоные мэхэлһэн шандаган» гэһэн онтохонһоо эхилэе. Мэдээжэ методикодо үндэһэлэн онтохонтой танилсуулха. Зохёол *бүхэлээр хадуун абалгада бэлэдхэл* эндэ тухайламжалан багсаан хэлэхэ (антиципация) арга хэрэглэгдэнэ. Бидэ мүнөөдэр «Шоные мэхэлһэн шандаган» гэһэн онтохонтой танилсахабди. Энэ онтохоной нэрэ уншаад, юун гэжэ хэлэхэ байнабта? (Шоные шандаган мэхэлээ). Онтохо анхаралтайгаар шагнаад, асуудалда харюусая «Хайшан гээд шандаган шоные мэхэлжэ, бэеэ абарааб?».

Онтохо *бүхэлээр хадуун абалга*. Онтохо бүхэлээр хадуун абалга заабол багшын *сээжэ хөөрэлгэ* байха ёһотой [Содномов, 2005, 2019]. Юундэб гэхэдэ, онтохон хэр угһаа хойшо түүдэгэй дэргэдэ түүрэн хөөрэгдэдэг байһан. Энэ гурим баримталха шухала, юундэб гэхэдэ буряад хүүгэдэй хүгжэлтын (принцип природосообразности) онсо анхаралдаа абанабди. Багшын хөөрэлгэ

шагнаһан хойнонь һурагшадай бодомжолжо үзэхын тула нэгэ хэды саг соо намдуу байдал тогтоохо. Тиигээд юрэнхы асуудалнуудые табяад, ойлгогдоогүй үгэнүүдэй удха элирүүлхэ. Үгы гэбэл, онтохо хөөрэлгын үедэ ойлгогдоогүй үгэнүүдэй удха элирүүлжэ болохо. Онтохо шагнаһан хойнонь һурагшадай һанамжануудые хэлүүлхэ, өөһэд хоорондонь хөөрэлдөө эмхидхэхэ. Түрүүшын һанамжануудаар хубаалдаһан хойноо, бээ даанги уншалга үнгэргэхэ. Удаань олон янзын аргуудые хэрэглэн онтохоноо анализ хэхэ. Эхин һургуулийн гол зорилгонуудайнь нэгэн гэхэдэ, уншалгын шадабари нарижуулга, тиимэхэ онтохо анализ хэлгэ, уншалгын дадал нарижуулгатай тон нягта холбоотой. Онтохонуудай анализ хэхэдээ, уран зохёол уншахадаа хэрэглэгдэдэг аргуудые хэрэглэхэ.

Анализ үнгэргэлгын үедэ онтохоной дүрэнүүдые зэргэсүүлхэ. Һурагшадай урда иимэ даабари табиха: мүнөө хоёр бүлэг боложо хубаараад шандаган, шоно хоёрой дүрэ тодорхойлхобди. Һурагшад бүлэг дундаа хөөрэлдөөд, геройнуудай характеристикэ табина. Иимэ регулятивна үйлэ дүүргэжэ, хамта һуралсалай проблемнэ асуудал шиидхэжэ һурана. Мүн баһа коммуникативна үйлэ дүүргэжэ, нүхэдэйнгээ хэлэһые шагнажа, ойлгожо, бүлэг соогоо хөөрэлдэжэ, хоорондоо хэлсэжэ, нэгэ һанал бодолдо ерэжэ, дамжуулха һурагшаяа элирүүлнэ [Пичугин, 2019]. Һурагшадай бүлэгөөр хүдэлһэнэй һүүлдэ, зэргэсүүлжэ онсонуудыень элирүүлһэн хойноо, ямар типэй геройнууд бэ гэжэ элирүүлхэ. Һурагшад геройнуудай тодорхойлолго харуулхадаа, шандаган аймхай, тиигэбэшье һүбэлгэн, хүндэмүүшэ, шоно муу бодолтой, хомхой, тэнэг гэжэ элирүүлбэ.

Онтохоной гол геройнуудай тодорхойлолго фишбоун дээрэ харуулжа болохо. Онтохоной гол геройнууд хэд бэ? (фишбоунэй тархи дээрэ бэшэнэбди) шандаган, тэрэнэй тодорхойлолго дээрэн бэшэхэбди.

Шоно, тэрэнэй тодорхойлолго доронь бэшэхэбди.

Онтохо үзэлгын удаадахи шатада, персонажнуудай онтохон соо дүүргэһэн үүргэ, тэрэнэй онсонуудые элирүүлгэ, сээжээр геройн портрет

зураглахадаа оршон байдал тогтоонон деталь-дүрэнүүдэй үүргэ элирүүлгэдэ анхарал хандуулха. Шандаган (налгануур дуутай, арга мэхэтэй), шоно (уршагар хамартай, тэнэг) хоёр тухай мэдэхэ болонон юумэнүүдэй онсодхон согсолжо, дүүрэн тодорхойлолго табижа нурана. Тиигэжэ энэ онтохоной дүрэнүүдэй системэ тухай ойлгомжотой болоно.

Зохёолой сюжет дээрэ хүдэлэлгэ. Сюжет гэжэ юун бэ? Уран зохёол соо харуулагдаһан геройнуудай хоорондохи харилсаанууд дээрэһээ гараһан ушаралнуудые, үйлэ хэрэгүүдые *зохёолой сюжет* гэдэг [Содномов, 2018, 2019].

Онтохоной сюжет үзэлгэ хэдэн шатануудһаа бүридэнэ:

- онтохоно соохи сюжетүүдые мүн тэдэнэй дундын холбоо элирүүлхэ;
- үйлэдэгшэ нюурнуудай хэһэн үйлэ хэрэгүүдые сюжет бүхэндэ элирүүлхэ;
- сюжетэй элементүүдые илгаруулха;
- сюжетэй элемент бүхэниие үйлэдэгшэ нюурнуудай хэһэн үйлэ хэрэгүүдтэй зүрилдүүлхэ.

Онтохоной эхин. Буряад арадай онтохонууд «урдын урда сагта ...», «анхан сагта дэлхэй дээрэ ...», «эртэ урдын үедэ ...» гээд эхилхэһээ гадна, байгааалин байдал, уларил зураглагдаһаар «үбэлэй янгинама хүйтэн ...», «зунай сагта зуһалан газараар унага даагад бухиндан ...», үйлэдэгшэ нюурнуудай тодорхойлолгоһоо «адар томо бэетэй аад, ухаагаар һөөл бэшэ тэмээн ...», «мэхэтэй эрэ тахья далияа арбайлгаад ...», үйлэдэгшэ нюурнуудай нэрэһэнь «Будамшуу гэжэ нэрэтэй ...», «Шадамар барлаг, Шалхагар баян гэжэ хоёр айл хүршэ ...», «Ерэнтэй сэсэн Далантай тэнэг гэжэ хоёр айлайхи зэргэлэн нуудаг һэн ха...» г.м. эхилһэн байна. Онтохоной эхи уншаад, нурагшад хэн, хэд, юун тухай уншахаяа ойлгоод байна гэжэ элирүүлмээр.

Үйлэдэгшэ нюурнуудай уулзалга. Нурагшадай анхарал геройнууд хаана, ямар сагта, ямар байдалда бээ бэетэй ушарааб гэжэ тодоруулха. Шандаган «нэгэ үндэрые арай гэжэ үгсөөд, табхархан түгсүүл дээрэ духынгаа хүлһэ аршан, амархаяа нууба. Эгээл иигэжэ нуутарнь, хажуу талаһаань шоно гараад ...» (Шоные мэхэлһэн шандаган), «мэхэтэй эрэ тахья далияа арбайлгаад,

гүрэмэл хорёо дээрэ гүйжэ гараад, бүхы хоолойгоороо донгодобо. Дүтын шугыһаа үнэгэн гүйжэ ерэбэ» (Мэхэтэй эрэ тахяа), нэгэтэ Будамшуу баян айлай гэрэй хажууда нүхэ руу модо хээд һуужа һууба. Гэр сооһоо баян хүн гаража, будамшууе хараад, иигэжэ асууба ...», «Нэгэтэ шоно харанхы ехэ тайга соогуур нюдээ тэһэ бэлтылгэжэрхёод, ухаа мэдээ табин гүйжэ ябаба ха. Гүйжэ ябахадань, урдаһаань бар дайралдаба» (Шоно, бар, хоёр хүлтэй хүймэлдөөн) Г.М.

Хаана ямар байдалда ушарһаниинь, үйлэдэгшэ нюурнуудай дундын харилсаанай эхин боложо үгэнэ. Шоно «... гүйжэ ерэбэ. Һүү, борсогорхон боро дааган шамайе эдихэм .... Шабарта унаад хэбтэһэн даагые хаана, ямар шоно эдээ гэхыень дуулааһэмши? Һайн амитан хаа, шабарһаамни гаргаад эдихэ байгааш ...» (Тэнэг шоно) энэ хөөрэлдөөнһөө эхилжэ шонын ушаралта ябадалынь, хэһэн үйлэ хэрэгүүдынь, тэнэг байһаниинь элирнэ. «би Садатар Хооллуула гэжэ нэрэтэй хүбүүмби. Энэ нүхэ руу нэнэ шара үнэгэн гүйжэ ороо. Тэрэниие хаагаад байна ... баян ехээр баярлан хүхибэ ... энээнииемни һахяад байгаарайгты ... Баян хүн үнэгэнэдэнь хорхойтоод ...» (Будамшуу) энэ хэһэг уншаад, һурагшад буряад арадай онтохонууд соо үгытэй ядуу, миин арад зон һүбэлгэн, бэрхэ, ухаантай байһаниинь элирнэ гээд сюжетэй анализ хэжэ эхилхэ болоно.

Үйлэдэгшэ нюурнуудай һүбэлгэн, бэрхэ, ухаантай байһые харуулалга. «Ерэнтэй сэсэн ... «харгыһаа зайла» ..., «гэр бараан харгыһаа зайладаггүй, харин тэргэ морин зайладаг ...», «хаан алтан Сэсэг басаганай энэ асуудалда тороод, баян ахаһаань ...» (Алтан Сэсэг). Иимэнүүд жэшээнүүд буряад арадай онтохонууд соо олоор ушарна. Иимэ жэшээнүүд дээрэ онсо тогтожо, үйлэдэгшэ нюурнуудай абари зан, хэһэн үйлэ хэрэгүүдтэнь анхарал хандуулха.

Хахасалга, саг зуурын болзорто ондоо тээшээ ошолго. Буряад арадай онтохонууд соо үйлэдэгшэ нюурнууд элдэб янзын хахасалганууд зураглагдана. Түр зуурын болзор соо «... бэлдээд байгаарай, – гэмсээрээ, сагаан тооһо бурбюулан гүйлгэжэ ябашаба» (Шоные мэхэлһэн шандаган), хахасалгын түхэлтэй ошолгон «үнишье болонгүй сар алуулба» (Үгытэй үншэн басаган),

«эхэ эсэгэ хоёройнгоо үбгэн наһан боложо хада гэртээ хариһанайнь һүүлээр, гурбан хүбүүдынъ гансаардан үлэбэд ха» (Хуурша хүбүүн), сугтаа байжа шадахагүй ушарһаа боложо хахасалга «айран амитанаар би сугтаа байхагүйб» (Ангуудай суглаан). Ямар байдалһаа боложо хахасаха, ондоо тээшээ ошохо саг ерээб, тиихэдээ үйлэдэгшэ нюурнууд ямар үйлэ бээлүүлнэб гэжэ элирүүлхэ шухала.

Хорюулнууд. Эхин һургуулида үзэгдэдэг буряад арадай онтохонууд соо хорюулнууд ушарнагүй, тиигэбэшье үйлэдэгшэ нюурнуудые нюуха, уулзуулхагүй ушарнууд дайралдана. «зарасанарай баянайда хүрэжэ ерэхэдэнь, тэдэнь барлаг басагаяа нюугаад, өөһэдынгөө басагдта гутал үмдэхүүлжэ, тааруулжа ядаба ...» (Үгытэй үншэн басаган), һанаһанаа бээлүүлхыень хорино «ши, юугээ хэжэ ошохошниб, лон зоной дунда хүнэй дарамта, үзэлэй муухай ябахаш. Абяагүйхэн эндээ бай ...» (Одхон хүбүүн). Ямаршье хорюулга эбдэхэ, һаатуулха ушарнууд онтохон соо дайралдана.

Хорюулнууд эбдэлгэ. «Ошогты, тэрэ басага олоод, үмдэхүүлжэ үзэгты, - гэжэ хаан захирба. Хаанай зарасанарай дахин ерэхэдэ, баянайхи хараажа байжа үншэн басага гаргаба» (Үгытэй үншэн басаган). «Аханарайнгаа ошоһоной һүүлээр, одхон хүбүүн алтан жэмбүүрэй үлэбэ. Тиихэдэнь алтан шаргал морин бии болошобо. Алтан шаргал мори унажархиһан, баатарай гоё хубсаһатай хүбүүнэй хоёр аханарайнь хажуугаар гүйлгөөд гарашахада ...» (Одхон хүбүүн). Буряад арадай онтохонууд соо хорюулнуудые эбдэлгэ һайн үйлэ хэрэгээр дүүрэнэ «бэһэлигынь шатанхай шаргал моритой, шара һэеы дэгэлтэй хүбүүнэй гарта байба. Тиигэжэ хаанай басаган одхон хүбүүнэйнь һамганиинь болобо. (Одхон хүбүүн), «тиигэжэ үгытэй үншэн басаган хаанай бэри боложо, олон үритэй амар жаргажа һуугаа һэн» (Үгытэй үншэн басаган). Юундэ буряад арадай онтохонууд соо хорюулнуудые эбдэлгэ һайн үйлэ хэрэгээр дүүрэнэ гээшэб гэжэ һурагшадаараа хөөрэлдэхэ шухала.

Үйлэдэгшэ нюурнуудые туршалга. Буряад арадай ямаршье янзын онтохонуудай үйлэдэгшэ нюурнууд элдэб янзын туршалгануудтай ушарна. Илангаяа ажабайдалай онтохонууд соо. Хаан баабай элдэб янзын

туршалгануудыг үнгэргэжэ хүбүүндээ һамга олоно (Алтан Сэсэг, Ерэнтэй сэсэн Далантай тэнэг хоёр). Эжэлшэһэн амигадай нэгэниинь нүгөөдэдөө ямар нэгэн гүйлтатайгаар хандана «намае алахадань, ши зүрхэн сооһоомни гоё һайхан шулуу абаад, хүнэй ябаагүй газарта булаарай» (Үгытэй үншэн басаган). Буряад арадай онтохоной үйлэдэгшэ нюурнууд элдэб янзын туршалгануудыг гаража, шагналда хүртэнэ, һайн байдалтай болоно (Үгытэй үншэн басаган, Будамшуу, Одхон хүбүүн, Хуурша хүбүүн г.м.). туршалгануудыг гаралга арад зоной хүбэлгэ ухаан бодолтойнь холбоотой байна, энээндэ һурагшадай анхарал онсо хандуулха мүн лэ шухала.

Шэдитэ зүйлнүүд. Буряад арадай онтохонууд соо олон янзын шэдитэ зүйлнүүд ушарна: амигад, юумэнүүд г.м. Эрдэмтэ В. Я. Проппой бэшэһээр «герой получает в руки волшебное средство или волшебного помощника и при его помощи достигает всех своих целей» ... «он достигает успехов без всякого усилия». Онтохон сооһи амигад сэсэн зүблэгшэнэй, бэлэглэгшэнэй үүргэ дүүргэдэг байна. Зарим ушарта үйлэдэгшэ нюурта абаруулһан амигад баяр хүргэнэ, юумэ бэлэглэнэ.

«Үгытэй үншэн басаган» гэхэн онтохон соо баян айлай сар үншэн басагантай эжэлшэһэн байна, дундаа хөөрэлдэнэ, хожомынь басаганда ехэ туһа хүргэнэ, тэрэ басаган хаанай бэри боложо, олон үритэй амар жаргажа һууна.

«Одхон хүбүүн» гэхэн онтохон соо шэдитэ зүйлнүүд гэхэдэ, алтан шаргал морин, хөө хара морин, хара боро морин, алтан жэмбүүр.

Захьяа дүүргэлгэ. Буряад арадай онтохонууд соо эхэ эсэгынгээ заяхьяа дүүргэлгэ удха шанартай. Буряад арадай ажабайдалда эхэ эсэгын заяхьяа дүүргэлгэ хэр угһаа удхатай, арадаймнай заншал гэжэ ойлгуулха шухала. «Одхон хүбүүн» гэхэн онтохон соо хүбүүдэй эсэгэ үбгэрөөд, һаһанайнгаа эсэстэ тулажа ерэхэдэ, хүбүүдтээ «намайгаа хүдөөлүүлээд, гурбан һүни манажа хонохот» гэжэ захиһа. Эсэгын захьяа дүүргэхэн одхон хүбүүниинь «ехэ баатар боложо, хаанай басагантай ан-бун ажаһууһан» байна.

Онтохо найруулгын зохёомжо (композиция). Ямаршые арадай онтохо хаража үзэхэдэ композиционно байгуулһань адлирхуу байна, тусхайлбал эхин

(зачин), гол хубинь (основная часть) болон онтохоной эсэс (концовка). Онтохоной эхин тухай дээрэ бэшэдэһэн байна, энээндэ һурагшадай анхарал хандуулха. Гол хубидань анхаралынь хандуулжа, ямар эпизодууд, сюжетүүд байна гэжэ хөөрэлдэхэ, эсэстэнь мүн лэ анхарал хандуулха. Энээн тухай дээрэ яһала хэлэгдэнхэй. Онтохоной композици дээрэ хүдэлхэдөө удаадахи юумэндэ анхаралаа хандуулжа, иимэ шэглэлтэйгээр ажалаа эмхидхэхэ:

– онтохоной эхиндэ, эсэстэ онсо анхарал хандуулжа, заншалта ёһыень харуулха. Онтохоной эхин «урдын урда сагта ...», «анхан сагта дэлхэй дээрэ ...», «эртэ урдын үедэ ...» гэхэн үгэнүүдээр эхилжэ үни урда сагта болоһон үйлэ харуулна гэжэ анхарха. Харин эсэсынь ходол гол үйлэдэгшэ нюурта амжалта асарна, жаргал бадаруулна гэхэн удхатай онсодхол хэжэ һураха шадабари бүрилдүүлхэ;

– болоһон үйлэ хэрэгээ гурба дахин дабталгын арга хэрэглэлгэдэ анхарала хандуулжа, тэдэниие онтохоной текст соо оложо һургаха, тиихэдэ энэ аргын онтохоной сюжетдэй, үйлэдэгшэ нюурнуудай хүгжэлтэдэ ямар үүргэ дүүргэнэб гэжэ элирүүлхэ шадабари бүрилдүүлхэ. «Одхон хүбүүн» гэхэн онтохон соо одхон хүбүүн гурба дахин эсэгээ манажа хононо, «Ерэнтэй сэсэн Далантай тэнэг хоёр» гэхэн онтохон соо басаган гурбан даабари дүүргэнэ г.м.

Эхин һургуулида онтохоной эхин, эсэс дээрэ хүдэлхэдөө онтохон бүхэндэ адлирхуу байһыень анхууруулжа һургаха, мүн элдэб ондоо вариантуудай ушардаг байһыень элирүүлхэ шадабари бүрилдүүлхэ. Хоёрдохи класһаа эхилжэ «эхин», «эсэс» гэхэн литературоведческэ нэрэ томьёонуудые оруулха. Гол юумэниинь гэхэдэ, эхин, эсэс хоёрой үүргэ онтохо найруулгын гол аргууд гэжэ ойлгуулха. Саашнь эдэ аргуудые һурагшадта олгуулжа һургаха.

Онтохоной хэлэ дээрэ хүдэлэлгэ. Онтохоной удха ойлгохын, тэрэниие дүүрэн хадуун абахын тула зохёолой хэлэн дээрэ хүдэлэлгэ тон ехэ удха шанартай. Онтохоной уран найхан хэлэн дээрэ хүдэлэлгэ һурагшадтай хэлэлгэ баян, нугархай болгоно, үгын нөөсэ баяжуулна, арадай уран хэлэндэ

хамжуулна [Содномов, 2017, 2019]. Гэхэтэй хамта иимэ ажал ябуулга, онтохо үзэлгын алишье шатада үнгэргэгдэжэ байха.

Б. Д. Цыренов «Язык бурятских народных сказок» [Цыренов, 2001] гэхэн диссертационно хүдэлмэри соогоо онтохоной хэлэ шэнжэлхэн байна. Эрдэмтэн буряад арадай онтохонуудай хэлэ лингвистическэ, грамматическа талаһаань гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ буряад фольклор шэнжэлэлгэдэ ехэхэн хубитаяа оруулаа. Энэ ажальень хургуулида буряад фольклор үзэлгэдэ тон үргэнөөр хэрэглэмээр байна.

Энэ ажал дээрэ үндэлжэ эхин хургуулида онтохоной хэлэн дээрэ иимэ шэглэлтэйгээр хүдэлхэдэ таарамжатай байна:

- онтохон соо ушардаг хэлэнэй уран аргуудые элирүүлгэ;
- онтохоной үйлэдэгшэ нюурнуудта характеристикэ үгэлгэ;
- оршон байдалай, сагай түхэлнүүдые элирүүлэлгэ;
- онтохо хөөрэлгэдэ, уран уншалгада бэлдэхэдэ уран аргуудые хэрэглэлгэ.

Мүнөө үедэ эхин хургуулида литературна уншалгын хэшээлнүүдтэ буряад арадай онтохо үзэлгэдэ үлхөө арга хэрэглэлгэ тон удха шанартай байһаниинь элирбэ гэжэ һананаб.

Библиографический список

1. Баранникова Е. В. Бурятские народные сказки / Сост. Е. В. Баранникова, С. С. Бардаханова, В. Ш. Гунгаров. Улан-Удэ, 1981. 448 с.
2. Бардаханова С. С. Бурятские сказки о животных. Улан-Удэ, 1974. 152 с.
3. Пичугин С. С. Универсальные учебные действия: как прервать константу неуспешности // Начальная школа. 2019. № 7. С. 42 – 49.
4. Содномов С. Ц. Литературное развитие младшего школьника средствами фольклора. Улан-Удэ, 2018. 178 с.
5. Содномов С. Ц. Литературное чтение: учебник для 2-го кл. бурят. школы. / С. Ц. Содномов, С. В. Раданжапова. Улан-Удэ: Бэлиг, 2019. 167 с.
6. Содномов С. Ц. Литературное чтение: учебник для 3-го кл. бурят. школы. / С. Ц. Содномов, Ж. Ц. Эрдынеева. Улан-Удэ: Бэлиг, 2019. 179 с.

7. *Содномов С. Ц.* Литературное чтение: учебник для 4-го кл. бурят. школы. / С. Ц. Содномов, О. В. Ринчинова. Улан-Удэ: Бэлиг, 2019. 191 с.
8. *Содномов С. Ц.* Развитие устной речи младших школьников лексическими средствами родного (бурятского) фольклора / С. Ц. Содномов, Д. Д. Санжина // «Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык». 2017. №1. С. 255–208.
9. *Содномов С. Ц.* Развитие устной речи младших школьников: теория и практика обучения. Улан-Удэ, 2005. 160 с.
10. *Цыренов Б. Д.* Язык бурятских народных сказок: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Б. Д. Цыренов. Улан-Удэ, 2001. 184 с.
11. *Шаракишинова Н.О.* Бурятский фольклор. Иркутск, 1959. 229 с.

References

1. *Barannikova E. V.* Buryat folk tales / Comp. E. V. Barannikova, S. S. Bardakhanova, V. Sh. Gungarov. Ulan-Ude, 1981.448 p. (in Russian)
2. Bardakhanova S.S. Buryat fairy tales about animals. Ulan-Ude, 1974, 152 p. (in Russian)
3. *Pichugin S. S.* Universal learning Activities: how to pass the constant of failure // *Nachalnaya shkola*. 2019. № 7. Pp. 42 - 49. (in Russian)
4. *Sodnomov S. Ts.* Development of oral speech of young schoolchildren: theory and practice of teaching. Ulan-Ude, 2005.160 p. (in Russian)
5. *Sodnomov S. Ts.* Development of oral speech of young schoolchildren by lexical means of native (Buryat) folklore / S. Ts. Sodnomov, D. D. Sanzhina // "Crede Experto: transport, society, education, language". 2017. №1. Pp. 255–208. (in Russian)
6. *Sodnomov S. Ts.* Literary development of a junior schoolchildren by means of folklore. Ulan-Ude, 2018, 178 p. (in Russian)
7. *Sodnomov S. Ts.* Literary reading: textbook for 2nd grade of Buryat schools / S. Ts. Sodnomov, S.V. Radanzhapova. Ulan-Ude: Belig, 2019. 167 p. (in Russian)
8. *Sodnomov S. Ts.* Literary reading: textbook for 3rd grade of Buryat schools. / S. Ts. Sodnomov, Zh.Ts. Erdyneeva. Ulan-Ude: Belig, 2019. 179 p. (in Russian)
9. *Sodnomov S. Ts.* Literary reading: textbook for 4th grade of Buryat schools. / S. Ts. Sodnomov, O.V. Rinchinova. Ulan-Ude: Belig, 2019. 191 p. (in Russian)
10. *Tsyrenov B. D.* Language of Buryat folk tales: Diss... cand. phylol. science. Ulan-Ude, 2001, 184 p. (in Russian)
11. *Sharakshinova N. O.* Buryat folklore. Irkutsk, 1959. 229 p. (in Russian)